

AVRUPA BİRLİĞİ'NE UYUM SÜRECİNDE LÂİKLİK

Fatma Acun*

Ortak değerlere ve ortak çıkarlara bağlı ortaklık olarak tanımlayabileceğimiz Avrupa Birliği, dünyada bugüne kadar planlanmış en büyük değişim projesidir¹. Türkiye'nin de, 1923'de Cumhuriyet'in kurulmasıyla başlayan ve Avrupa modelinde demokrasi ve lâikliği esas alan bir modernleşme projesi bulunmaktadır. Modernleşme tarihimizin en önemli atılımını temsil eden Cumhuriyet, Atatürk tarafından, Avrupalı değerler ve kurumlara dayalı bir değişim projesi olarak tasarlanmıştır. Bu proje zaman içerisinde, "Atatürk tarafından çizilen, Avrupa'nın kaderine ve değerlerine tam entegre olma yolunda tarihi bir tutkuya" dönüşmüştür². Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda son birkaç aydır yaşadığımız gelişmelerle, AB bu tarihî tutkuyu tanıdığını göstermiştir. 17 Aralık 2004'de Türkiye'ye müzakere tarihinin verilmesi ve müzakere sürecinin başlamasıyla birlikte, Türk modernleşme projesi, model aldığı Avrupa ülkeleri ile daha yakın iletişim ve işbirliği

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, Doç. Dr.

¹ AB, günümüzdeki siyasi birlikteliğe dönüşmeden önce, 1951 yılında, Paris Anlaşması ile altı ülkenin (Almanya, Belçika, Hollanda, Fransa, İtalya, Lüksemburg) aralarında, kömür ve çelik ortak pazarı oluşturmaya yönelik, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)'nu kurmasıyla başladı. 1957 Roma Anlaşması ile ekonomik birlikteliğe, 1986 Avrupa Tek Senedi ve 1992 Maastricht Avrupa Birliği Anlaşması ile siyasi birlikteliğe dönüştü. Günümüzde, üye ülkelerin ortak çıkarlarının dengelenmesi, ulusal farklılıklara saygı ve farklı kimliklerin güçlendirilmesine yönelik yaklaşımı benimseyen topluluk, ülkeler arasındaki düşmanlıkları, üstünlük saplantılarını ve savaşçı eğilimleri açacak şekilde tasarlanmıştır. AB'nin kuruluşu ve gelişmesi hakkında <http://www.hurriyetim.com.tr> Avrupa Birliği sayfasından ve AB'nin kendi sayfasından (<http://europe.eu.int>) ayrıntılı bilgi edinilebilir.

² Tırnak içindeki ifade AB komisyonu Başkanı Romano Prodi'ye aittir. Bkz. Romano Prodi, "The Commission's Report and Recommendation on Turkey's Application, Presentation to the European Parliament", *European Parliament Brussels*, 6 October 2004, Bu rapora takip eden adresten ulaşılabilir: <http://europe.eu.int>. 7 Ekim 2004 tarihli Hürriyet gazetesinde, Prodi'nin bu sözüne atıfta bulunulmuştur. Bkz. <http://www.hurriyetim.com.tr>.

içerisinde yürümeye başlayacaktır. Avrupa Birliği, ne yazık ki, Avrupalı insanlar tarafından gerçekleştirilen, ekonomik, siyasî, hukukî ve entelektüel yapısına, zaman içindeki gelişimine, herhangi bir katkıda bulunmadığımız bir projedir. Bu nedenle, müzakere sürecinde, büyük ölçüde, AB değerleri ve kriterleri esas olacaktır.

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, Avrupa modelinde biçimlenen kurumlar ve değerler, yaşamakta olduğumuz değişim süreci ile, yine Avrupa'dan gelen, ikinci bir değişim dalgasına maruz kalmaktadır. Yaklaşık on yıl süreceği tahmin edilen bu süreç, Türk toplumu ve devletin, Avrupalı değerler ve kurumlara uyum sağlayacak biçimde yeniden yapılanması, AB standartlarına ve normlarına uyum sağlaması ve bir zihniyet değişimine uğraması anlamına gelmektedir³. Bu süreçte, Türkiye'nin anayasal temel nitelikleri içinde yer alan lâikliğin nasıl etkileneceği ve Türkiye için gelecekte ne gibi açılımlara yol açabileceği araştırılması gerekli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bildiride, Avrupa'daki lâiklik anlayışı ve uygulamaları Türkiye'dekilerle karşılaştırılarak, lâiklik konusunda ileride meydana gelmesi muhtemel değişimler üzerinde durulacaktır. Bunu yaparken de Kopenhag kriterleri, Katılım Ortaklığı Belgesi, AB Komisyonu Tavsiye Kararı, 2004 İlerleme Raporu, Türkiye Ulusal Programı ve yeni kabul edilen AB Anayasası'nda yer alan, doğrudan veya dolaylı olarak lâiklikle ilgili hükümler ve kararlar değerlendirilecektir.

Avrupa Birliği Belgelerinde Lâiklik

1. Avrupa Birliği Anayasası:

29 Ekim 2004'de Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin imzaladığı Avrupa Birliği Anayasası, demokrasiye atıfla başlamakta ve demokrasiyi yükselen değer olarak ön plana çıkarmaktadır⁴. Anayasa taslağı hazırlık çalışmaları sırasında karşılaşılan en büyük sorun, Avrupa de-

ğerlerinin nasıl formüle edileceği konusunda yaşanmış, dinî değerlere ağırlık verilerek, gerçek, adalet, iyilik ve güzellik gibi değerlerin kaynağının Tanrı olarak mı kabul edileceği, yoksa demokrasi ve insan haklarına mı vurgu yapılması gerektiği konusunda ülkeler ikiye ayrılmıştır. Nihayetinde, lâik değerlerin ağır basmasıyla, Anayasa'nın hiçbir yerinde *Tanrı* ve *Hristiyan/Hristiyanlık* sözü kullanılmamıştır. Bunun yerine, giriş bölümünde "*Avrupa'nın kültürel, dinî ve insanî mirasından ilham alarak*" cümlesiyle, Avrupa'nın dinî mirasına atıfta bulunulmuştur⁵. Bu durum, Türkiye tarafından beklentilerini karşılayan bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

AB'nin din konusundaki tutumu ve uygulamaları "*Kiliselerin ve Dinî Cemaatlerin Statüsü*" başlığı altında ayrı bir maddede açıklanmıştır (Madde 51)⁶. Buna göre;

- "*Birlik üye devletlerde bulunan kiliselerin ve dinî örgütlerin veya toplulukların ulusal yasa çerçevesindeki statülerine saygı gösterir ve ihlal etmez.*" (Madde 51/1)
- "*Birlik, felsefi ve dinî olmayan cemaatlerin statülerine karşı eşit ölçüde saygılıdır.*" (Madde 51/2)
- "*Kiliselerin ve örgütlerin kimliklerinin ve özel katkılarının farkında olan Birlik, bunlarla açık, şeffaf ve düzenli diyalogunu sürdürür.*" (Madde 51/3)

⁵ *European Constitution*, "Drawing inspiration from the cultural, religious and humanist inheritance of Europe, the values of which, still present in its heritage, have embedded within the life of society the central role of the human person and his or her inviolable and inalienable rights, and respect for law". Almanya, Polonya, İtalya, Slovakya ve Vatikan Tanrı'ya atıf yapılmasını kuvvetle isterken, Fransa ve İspanya başta olmak üzere Hollanda ve İskandinav ülkeleri, dünyevi değerlerin ön planda tutulmasında ısrar etmişler ve anayasada Tanrı'ya atıf yapılmasının, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını gerektiren lâiklik prensibine tamamen ters düştüğünü savunmuşlardır. Hollanda, İspanya ve İskandinav ülkeleri de, dine yönelik bir atfın Avrupa'da *inanırlar* ve *inanmayanlar* şeklinde bölünme yaratacağı görüşünü savunmuşlardır. Bu konuda bkz. Güven Özalp, "Tanrı, AB'ye girebilir mi?" <http://www.milliyet.com.tr>.

⁶ *European Constitution*, Article 51: Status of churches and non-confessional organisations: 1. The Union respects and does not prejudice the status under national law of churches and religious associations or communities in the Member States. 2. The Union equally respects the status of philosophical and non-confessional organisations. 3. Recognising their identity and their specific contribution, the Union shall maintain an open, transparent and regular dialogue with these churches and organisations.

³ AB'ne üyeliğin Türkiye için bir dönüm noktası olduğu konusuna ve bununla ilgili problemlere basında bazı yazarlar dikkati çekmiştir. Bunlardan biri için bkz. Hasan Cemal, "Evet Bir Dönüm Noktası", *Hürriyetim*, 7 Ekim 2004.

⁴ Anayasanın demokrasi ile başlayan ilk cümlesi Thucydides (II, 37)'den alınmıştır. "Our Constitution ... is called a democracy because power is in the hands not of a minority but of the greatest number". *Thucydides II, 37* AB Anayasası hakkında yorumlar için bkz. Ferai Tınç, "Bir bakalım şu anayasaya", <http://www.hurriyetim.com.tr>; Murat Bardakçı, "Biz 148 yıl önce böyle bir salonda Avrupalı olmuş, sonra yıkılmıştık" <http://www.hurriyetim.com.tr>.

- Görüldüğü üzere, “Hristiyanlık” a atıfta bulunulmamasına karşın, “kiliselerin statülerine” saygı esası getirilmiştir. İlgili maddede, Avrupa’da bulunan cami ve sinagog gibi diğer ibadet yerlerinin adı geçmemektedir.
- Türkiye açısından en dikkati çeken husus ise; “Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü” başlığı altında yer alan “Herkes düşünce din ve vicdan özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme, ibadette, öğretimde, uygulamada ve törenlerde dinini ve inancını açıkça ortaya koyma özgürlüğünü de içerir” ifadesidir. (Madde II-10/1)⁷.
- Yine, Anayasa’ya göre, “Birlik kültür, din ve dil çeşitliliğine saygı gösterir”. (Madde II-22⁸. “Cinsiyet, ırk, etnik veya siyasal orijin, genetik özellikler, dil v.s. ile birlikte din ve inanç ayırıcılığı yasaklanmıştır”. (Madde II-21/1 ve Madde III-3)⁹.

“Avrupa Birliği Anayasası, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulmuştur. Bu değerler birliğe üye devletlerin hepsi için geçerli kabul edilmiştir”. (Madde 2)¹⁰.

⁷ European Constitution, Article II-10: Freedom of thought, conscience and religion
1. Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion. This right includes freedom to change religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or in private, to manifest religion or belief, in worship, teaching, practice and observance. 2. The right to conscientious objection is recognised, in accordance with the national laws governing the exercise of this right.

⁸ European Constitution, Article II-22: Cultural, religious and linguistic diversity:
The Union shall respect cultural, religious and linguistic diversity.

⁹ European Constitution, Article II-2: Non-discrimination: 1. Any discrimination based on any ground such as sex, race, colour, ethnic or social origin, genetic features, language, religion or belief, political or any other opinion, membership of a national minority, property, birth, disability, age or sexual orientation shall be prohibited. Article III-3: In defining and implementing the policies and activities referred to in this Part, the Union shall aim to combat discrimination based on sex, racial or ethnic origin, religion or belief, disability, age or sexual orientation.

¹⁰ European Constitution, Article 2: The Union's values: The Union is founded on the values of respect for human dignity, liberty, democracy, equality, the rule of law and respect for human rights. These values are common to the Member States in a society of pluralism, tolerance, justice, solidarity and non-discrimination.

Anayasa’da belirtilen maddeler, Türkiye’deki durum ile karşılaştırıldığında şu noktalar dikkati çekmektedir:

- Avrupa Birliği Anayasası *Lâiklik* sözcüğünü içermemektedir. Bu kavrama tanım getirmemiştir. Türkiye’de ise *lâiklik* devletin Anayasal temel nitelikleri arasındadır.
- Dinî ad taşıyan siyasî partilerin de varlığını kabul eder. Türkiye’de kanunlar buna engeldir.
- Dinî örgütlerin varlığını tanıır. Türkiye’de ise dinî örgütlerin kurulması yasaktır.
- Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye’nin lâikliğe atfettiği önem ve bakış açıları arasında farklılıklar mevcuttur. Türkiye’nin lâiklik anlayışı, temelde devlet düzenini koruma amacına yönelik bir uygulama olmakla birlikte, Birlik Anayasası’nda tanımlanmayan bu anlayış, tümüyle kişi hak ve özgürlüklerine yöneliktir.
- Dolaylı olarak, ifade edilen azınlık haklarının yanı sıra, din ve vicdan özgürlüğü hakkı ve bu hakkı ibadette, öğretimde, uygulamada ve törenlerde dinini ve inancını açıkça ortaya koyma özgürlüğü, Türkiye’deki mevcut durumla çelişmektedir.
- Din ve vicdan özgürlüğü, Anayasanın diğer kısımlarında geçen azınlık hakları ve dil özgürlüğü ile birleştirilince, Türkiye Cumhuriyetinin geleceği açısından sorun yaratabilecek niteliğe bürünebileceği düşünülebilir.

2. Katılım Ortaklığı Belgesi

Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB), Türkiye’nin üyelik hazırlıklarına yönelik öncelikli alanları belirlemek üzere AB Komisyonu tarafından hazırlanmıştır ve İlerleme Raporu’nda işaret edilen tüm hususları kapsamaktadır. KOB’de belirtilen alanların tümünde, müktesebatın güvenilir ve etkili bir şekilde uygulanması gerekmektedir. İlerleme Raporunda yer alan tespitler doğrultusunda, Türkiye’nin öncelikle yerine getirmesi gereken konular belirlenmiştir.

Bunlar arasında, din ile ilgili konular, Medenî ve Siyasî Haklar çerçevesinde ele alınmış, “Dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî görüş, din veya inançlarına göre ayırım yapılmaksızın, tüm bireylerin insan haklarından ve temel hürriyetlerden hukuken ve fiilen tam olarak yararlanmasının teminat altına alınması” gerektiği belirtilmiştir. Bu teminatın, “Tüm bireylerin ve dinî toplulukların düşünce, din ve vicdan

özgürlüklerini kullanmaları ile ilgili hükümlerin uyumlaştırılması ve uygulanması, AB üyesi ülkelerin uygulamaları doğrultusunda, bu toplulukların faaliyet gösterebilmeleri için gerekli şartların oluşturulması ile gerçekleştirilebileceği de ifade edilmiştir. Bahsedilen şartlar, söz konusu toplulukların kendilerinin, üyelerinin ve topluluk mal varlıklarının, verilen eğitimin, din adamı atanması ve yetiştirilmesinin hukuken etkili biçimde korunmasını ve bu toplulukların mülkiyet hakkından yararlanılmasını içermektedir¹¹. Diğer yandan, "Ordu üzerindeki sivil denetimin AB üyesi ülke uygulamaları ile uyumlu hale getirilmesi için, Milli Güvenlik Kurulunun işleyişinin bu ülkelerinkine uyarlanması" önerilmektedir¹².

3. İlerleme Raporu

Türkiye'nin üyelik yolunda kaydettiği gelişmeleri değerlendiren 2004 yılına ait ilerleme Raporu'nda¹³, AB Anayasası'nda olduğu gibi lâiklik sözü geçmemektedir. Din ile ilgili konular genelde, din ve inanç özgürlüğü bağlamında sunulmakta ve örgütlenme ve ifade özgürlüğü ile birlikte, temel özgürlükler arasında sayılmaktadır.

KOB'de belirtilen, dinî konularla ilgili önceliklerin yerine getirilip getirilmediği konusunda, İlerleme Raporu oldukça hassas görünmektedir. Din özgürlüğü konusunda reform paketi ile önerilen değişikliklerin henüz beklenen sonuçlara yol açmadığı, otoritelerin konu ile ilgili hükümlerin çok sınırlı yorumunu yaptıkları, dolayısıyla, Avrupa standartlarıyla karşılaştırıldığında, dinî özgürlüklerin çok ciddi sınırlamalara tabii olduğu, raporun genel kanısı olarak belirtilmiştir.

Raporda başlıca, Gayrimüslim cemaatlerin mevcut durumları, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın faaliyetleri, Alevîler, din kitapları, dinî örgütlerin kurulması, dinî ayrımcılık konularına değinilmiştir. Bu konular arasında Gayrimüslimlerin durumuna geniş yer ayrılmış ve bazı

durumlarda, yapılması önerilen iyileştirmeler ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Öncelikle, din adamı yetiştirmelerine izin verilmediğine, eğitim şahsî ve mülkiyet haklarının olmadığına değinilmektedir¹⁴. İfade aynen şöyledir: "Dinî inanç özgürlüğü anayasa ile garanti altına alınmış ve ibadet özgürlüğü engellenmemiş olmasına rağmen, Gayrimüslim cemaatler, şahsî ve mülkiyet hakları, din adamı eğitimi, okullar ve idarî işler konularında problemlerle karşılaşmaya devam etmektedir"¹⁵. Gayrimüslimlerle ilgili raporda geçen noktalar aşağıda verilmiştir:

- Gayrimüslim vakıfları, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlıdır. Bu kuruluşun vakıfları fes etme, mallarını alma ve idare ve hesaplara müdahale yetkisi vardır. Temmuz 2004'de çıkarılan vakıflara mülkiyet hakkı tanıyan yasa ile, 2.234 başvuru olmuş bunun ancak 287'si kabul edilmiştir¹⁶. "Dinî örgütlerin kanunî statüsü olmadığı için, malları el konulma riski altındadır. İstanbul Büyükşehir'deki Rum Ortodoks yetimler Yurdu'na el konulma girişiminde bulunulmuştur. Çok sayıda gayrimüslim, dinî örgütler ve vakıf kurma hakkına sahip değildir"¹⁷.
- Camilerden başka ibadet yerleri açılması için girişimlerde bulunulmuştur fakat, bazı kiliseleri ibadete açma girişimleri sonuçsuz kalmıştır. 2003 yılında İngiliz Konsolosluğu'nun

¹⁴ Regular Report 2004 (İlerleme Raporu, bu çalışmada raporun İngilizce metni kullanılmıştır), s. 13.

¹⁵ Regular Report 2004, s. 18. Raporda Türkiye'deki tahmini, gayri resmî, Gayrimüslim nüfus: 60.000 Ermeni Ortodoks Hristiyan; 20.000 Yahudi; 20.000 Roman Katolik; 20.000 Süryani Ortodoks Hristiyan; 3.000 Rum Ortodoks Hristiyan; 2.500 Protestan; 2.000 Süryani Katolik; 2.000 Ermeni Katolik; 500 Ermeni Protestan ve 300 Keldani Katolik olarak belirtilmiş. Bkz. s. 43. Bu rakamlara göre Türkiye'deki Gayrimüslimlerin toplamı 130.300'dür.

¹⁶ "Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmeleri ve Bunlar Üzerinde Tasarrufla Bulunmaları Hakkında Yönetmelik" 24 Ocak 2003 tarihinde kabul edilmiştir. Yönetmeliğe göre, "Vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın, Vakıflar kanunu gereğince tüzel kişilik kazanmış Türkiye'deki Gayrimüslim cemaatlere ait vakıfların, dinî, hayrî, sosyal, eğitsel, sıhhi ve kültürel alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak ve sadece bu alanlardaki amaçlarını sürdürecektir geliri sağlamak üzere taşınmaz mal edinmelerine ilişkin esasları belirlemektedir. Bkz. Resmi Gazete, 24 Ocak 2003, Sayı: 25003. Yönetmelikle birlikte, Türkiye'de faaliyette bulunan 160 cemaat vakfının listesi yayınlanmıştır. Yönetmelik ve liste için bkz. <http://www.belgenet.com.tr>

¹⁷ İlerleme Raporu 2004, s. 43.

¹¹ Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi, 14 Nisan 2003 Tarihinde AB Konseyi Tarafından Kabul Edilen Nihai Metin, s. 11. Bu metne takip eden Internet adresinden ulaşılabilir: <http://ekutup.dpt.gov.tr>.

¹² Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 22.

¹³ İlerleme Raporu, Türkiye'nin AB'ne giriş için öne sürülen kriterleri yerine getirme konusunda ne kadar ilerleme kaydettiğini tespit etmek üzere, Avrupa Komisyonu tarafından yıllık olarak hazırlanmakta ve Avrupa Konseyine sunulmaktadır. İlk İlerleme Raporu 1998 yılında hazırlanmış, bunu 2000, 2001, 2002, 2003 ve en son 2004 raporları takip etmiştir. Bu raporların bazılarını takip eden adresten ulaşılabilir: <http://www.abg.gov.tr>.

bombalanması olayında hasar gören Panagia Rum Ortodoks kilisesinin tamiri için henüz izin verilmemiştir.

- Ruhban sınıfının eğitimi yasaklanmıştır. Bu nedenle, gelecek nesiller için cemaatlerini devam ettirme tehlikesi doğmaktadır. Heybeliada Ruhban Okulu 1971'den beri kapalıdır ve henüz açılmamıştır.
- Dinî bir unvan olan Ekümenik Patrik unvanının kullanılması yasaktır. Bazı dinî azınlık kiliselerinin liderlerinin seçimi çok sıkı kurallara bağlıdır.
- Gayri Türk Hristiyan din adamları vize alma ve uzatma konusunda sıkıntılar yaşamaktadır.
- Din kitapları Hristiyan azınlıkların hassasiyetleri göz önünde bulundurularak gözden geçirilmiştir. Ancak, din adamları ve teoloji okullarından mezun olanların, azınlıklara ait olan okullarda dini öğretileri engellenmektedir.
- Türkiye'de Hristiyanlar halâ, bazen göz altında bulundurulmaktadır.
- Kasım 2003 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı, Antakya'da, Müslümanlar-Hristiyanlar ve Yahudiler arasında uyumlu bir ilişki geliştirmek üzere çok dinli bir komite kurmuştur¹⁸.
- Temmuz 2004'de çıkarılan, fakat henüz yürürlüğe konulmamış olan örgütlenme yasası ile, bazı sınırlamalar konulması kaydıyla, dinî örgütlerin kurulması konusundaki sınırlamalar kaldırılmıştır¹⁹.
- Din, etnik köken, inanç, cinsiyet, yaş vs. göre ayrımcılık yapma konusunda 1999 yılından beri çok sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye'de ayrımcılığa karşı yasa henüz çıkarılmamıştır²⁰.
- Sünnî olmayan Müslüman azınlıklarla ilgili olarak, statülerinde bir değişiklik olmamıştır. Alevîler, resmen dini grup olarak tanınmamakta ve ibadet yerleri açarken sıkıntılar yaşamakta ve okullardaki zorunlu din derslerinde Sünnî olmayan kimliklere

¹⁸ Yukarıda belirtilen noktalar, İlerleme Raporu'nun Din Özgürlüğü ile ilgili 43-44. sayfaları arasında yer almaktadır.

¹⁹ Regular Report 2004, s. 40.

²⁰ Regular Report 2004, s. 33.

yer verilmemektedir. (Tahmini Alevî nüfusu 12-20 milyon olarak belirtilmiştir)²¹.

- Alevîlerin çoğunluğu, lâik Türk devletinin bütün dinlere eşit davranmasını ve bugün Diyanet aracılığı ile yaptığı gibi, bir dini doğrudan desteklememesi gerektiğini iddia etmektedir²². Alevîler halâ Müslüman azınlık olarak tanınmamaktadır²³.
- Diyanet kadının İslâmiyet içindeki rolünü yükseltmeye çalışmakta ve kadınları müftü olarak atamaktadır. Camilerin iç mekanı da kadınların dinî törenlere katılımını kolaylaştıracak şekilde düzenlenmektedir²⁴.

Yukarıda belirtilen maddelerde de görüldüğü üzere, Rapor, Gayrimüslimlere geniş yer vererek onların dinî faaliyet alanlarının geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler arasında, Türkiye açısından en fazla hassasiyet gösterilenlerden biri, İstanbul'da bulunan Ortodoks Rum Patriğinin, Ekümenik Patrik unvanını kullanmasıdır. Bu unvanın kullanılması ile, Ortodoks Rum Patriğine evrensel bir konum kazandırılacağı, İstanbul'un Ortodoksluğun merkezi haline getirileceği, iddiaların bununla da sınırlı kalmayacağı endişesi taşınmaktadır. Alevîlere dinî azınlık olarak atıfta bulunulması, onların da azınlık haklarından faydalanmalarını kolaylaştırmak üzere kullanılmış bir ifade olarak algılanmaktadır. Bilindiği üzere, raporun açıklanmasının hemen ardından, Alevî dernekleri, azınlık değil çoğunluk olduklarını açıklamışlardır.

Örgütlenme ile ilgili olarak, AB ülkelerinin çoğunda dinî dernek kurmak serbesttir. Bu derneklerin, din eğitimi ve dinî propaganda yapmalarına müsaade edilmektedir. Ancak bunlar, din temelli siyasi partiler gibi, mevcut düzeni değiştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmazlar. Yalnızca, dinî değerleri muhafaza etmekle ve yaygınlaştırmakla uğraşırlar. Türkiye'de ise Dernekler Yasası'na göre, din ve mezhep farklılığını esas alan dernekler kurulamaz. Üniter devlet yapısını bozmak amacıyla dernek kurulamaz. (Md.5).

Genelde, Rapor'un yalnızca, insan hakları ve temel özgürlüklerinden ilhamla ve Avrupa'daki uygulamalar örneğinde hazırlandığı

²¹ Regular Report 2004, s. 43.

²² Regular Report 2004, s. 45.

²³ Regular Report 2004, s. 44.

²⁴ Regular Report 2004, s. 45.

görülmektedir. Türkiye'deki mevcut lâik yapılanmanın ve bu yapılanmanın hassasiyetlerinin rapora fazlaca yansıtılmadığı görülmektedir. Günümüzde, Avrupa Birliği ülkelerinde din, toplum üzerinde sınırlı ölçüde bir etkiye sahiptir, dinî değerlerin yerini, insan hakları ve temel özgürlükler gibi insanî değerler almıştır. Avrupa'nın 17. yüzyılda yaşadığı din savaşları, tarihin çok derinliklerinde kalmıştır. Türkiye'de ise durum tamamıyla farklıdır. Avrupa'da yüzyıllar öncesinde savaşlarla gerçekleştirilen lâiklik, Türkiye'ye Atatürk tarafından, kanun yoluyla getirilmiştir. Bu nedenle lâikliğin anlamı ve nasıl yaşanılacağı konusunda toplumumuzda henüz fikir birliği bile gelişmemiştir. Neticede, dünyadaki uygulamalarla pek benzeşmeyen bir lâiklik anlayışı ve uygulaması ortaya çıkmıştır.

4. Ulusal Program:

AB tarafından, Katılım Ortaklığı Belgesi'nde öngörülen düzenlemelerin ne zaman ve ne şekilde yerine getirileceğini belirlemek üzere hazırlanan Ulusal Programın girişinde, Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin sekülerizm prensibi üzerine kurulduğu belirtilmiştir²⁵. Programın devamında, bireylerin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî eğilim, felsefî inanç ve dinlerine bakılmaksızın ve ayrımcılık yapılmaksızın, insan hakları ve temel özgürlüklerden, düşünce, inanç ve din özgürlüğünden faydalanması öngörülmüştür. Anayasanın 10. maddesi, vatandaşların her hangi bir nedenle ayrımcılığa uğramasını yasaklamaktadır ve kanun önünde eşitliği ilkesini benimsemiştir²⁶.

5. Strateji Belgesi ve Avrupa Komisyonu Raporu:

Strateji belgesi ve Avrupa Komisyonu Raporu'nda, din özgürlüğü ile ilgili olarak, reform paketleri ile uygulanan değişikliklerin henüz istenen sonuçları üretmediği belirtilmektedir. Bunun nedeni de, rapora göre, uygulayıcı organların reformların çok sınırlı bir yorumunu yapmaları, dolayısıyla da reformların ufkunun daralmasıdır. Dinî reformlar, Avrupa standartları ile karşılaştırıldığında, oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu durum özellikle, dinî cemaatlerin eğitim, din adamı eğitimi, tüzel şahsiyeti ve mülkiyet hakları konusunda geçerlidir²⁷.

²⁵ *Executive Summary of the Turkish National Program for the Adoption of the Acquis*, s. 5.

²⁶ *Executive Summary of the Turkish National Program for the Adoption of the Acquis*, s. 25.

²⁷ *Strategy Paper and Report of the European Commission on the progress towards accession by Bulgaria, Romania and Turkey*, s. 32.

Yine rapora göre, örgütlenme, ifade ve din gibi temel özgürlüklerin uygulanmasına özel önem verilmelidir²⁸.

Değerlendirme

Yukarıda gözden geçirilen beş ayrı belge üzerinde yaptığımız incelemeden çıkan en önemli sonuç, lâikliğin kendi başına bir değer olarak ön plana çıkarılması yerine, insanî ve evrensel değerlerin öne çıkarılmasıdır. Diğer bir ifade ile lâiklik, özünü teşkil eden, insanî ve evrensel değerlerle ifade edilmiştir. Türkiye'den de bu değerleri, lâiklik adına değil, evrensel insanî değerler olan temel hak ve özgürlükler adına yerine getirmesi istenmektedir. Burada bir noktanın üzerinde durmak gerekir: Türkiye'deki uygulamalarla lâiklik, o kadar kendine has, o kadar dünyada örneği görülmeyen bir biçim kazanmıştır ki, neredeyse incelenen belgelerde üzerinde en fazla durulan evrensel değerleri yitirme ve spesifik bir kavram haline gelme tehlikesiyle karşı karşıyadır²⁹. Türkiye'de lâikliğin ve dinin aşırı biçimde politize edildiği ve bu yönlerinin gereğinden fazla abartıldığı da bir gerçektir. Bu da, dinin politik olmayan yönlerinin ve Türk sosyal ve kültürel hayatındaki yerinin gözden kaçırılmasına yol açmaktadır³⁰. Bu noktada, İslâm dininin de yeniden yorumlanmasına ve modern dünyadaki yerinin yeniden belirlenmesine ihtiyaç vardır. Diyanet İşleri Başkanı Prof. Ali Bardakoğlu'nun Müslümanlığın güncelleştirilmesine ve Kur'an'ın yeniden yorumlanmasına ihtiyaç duyulduğuna ilişkin bir açıklaması vardır³¹. Bardakoğlu'nun açıklamasına göre, din evrensel bir geçerlilik teziyle gelir. Dolayısıyla da, evrensel ilkeleri bünyesinde barındırır. O halde, din ve lâiklik adına yapılacak en önemli iş, dindeki bu evrensel değerleri bulup çıkarmak ve kullanılır hale getirmek üzere yorumlamaktır. Ancak o zaman, yukarıdaki belgelerde bahsedilen evrensel değerlere ulaşma fırsatı doğabilir.

Din ve vicdan özgürlüğü, örgütlenme ve ifade özgürlüğü ve demokratik hak ve özgürlüklerin genişlemesi sonucunda, ordunun et-

²⁸ a.g.e., s. 15, 20.

²⁹ Gerard Groc, "Lâiklik ve Demokrasi Yeni Bir Orta Yol Mu?", *Lâiklik ve Demokrasi*, ed. İbrahim Kaboğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 232.

³⁰ Dinin toplum ve siyasetteki rolü üzerine bkz. A. Çarkoğlu-Binnaz Toprak, *Türkiyede Din Toplum ve Siyaset*, İstanbul 2000.

³¹ Ali Bardakoğlu, "Yirmi Birinci Yüzyıl Vaazı", 6 ve 7 Ekim 2004. <http://www.hurriyetim.com.tr>.

kisinin de azalmasıyla³² fazla bir engelle karşılaşmayacak olan siyasî İslâm'ın, demokratik sistemin tüm haklarından yararlanarak Türkiye'de iktidara gelebileceğinden, hem Türkiye'de hem de Avrupa'da korku duyulmaktadır³³. Bütün demokratik ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de demokratik özgürlükleri ve süreci, kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmak isteyen radikal gruplar olacaktır. Bu endişeyle sıradan insanların temel hak ve özgürlüklerine sınırlamalar getirilmesi, lâikliğin gereği gibi yaşanmasını engellemektedir. Lâik düzenin Türk toplumunda derinden kök saldığı ve radikal grupların, demokratik her toplumda rastlanan, sayılarından fazla ses çıkaran marjinal gruplar olduğu bilinmelidir. Türkiye'nin reform sürecini tamamlayarak, Avrupa Demokrasiler Birliğine dâhil olması, lâik siyasî düzeni korumanın en iyi yolu olacaktır.

³² Millî Güvenlik Kurulu'nun görevleri gözden geçirilerek değiştirilmiş, yönetim gücü olmayan, tavsiye kurulu haline getirilmiştir. Bu ve askeri konularda yapılan diğer değişiklikler için bkz. *Regular Report* 2004, s. 12, 15.

³³ Bkz. *Bağımsız Türkiye Raporu*, Eylül 2004.